

»Sintegre holokausto« – genocid gorenjskih Sintov

Marjan Toš*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.272>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94:341.85(=214.85)(497.4)“1941/1945”

Potrjeno – Accepted: 19. 11. 2024 | Objavljeno – Published: 20. 12. 2024

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Marjan Toš: »Sintegre holokausto« – genocid gorenjskih Sintov. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 2–3, str. 25–48

Pred drugo svetovno vojno je v tedanji Dravski banovini (jugoslovanski Sloveniji) živelo 1107 Romov in okoli sto petdeset Sintov – staroselcev na Gorenjskem ter še okoli 300 potujočih Sintov, ki so bili razpeti med Avstrijo in Slovenijo. Po okupaciji in razkosanju Slovenije aprila leta 1941 so bili Sinti na Gorenjskem, ki je spadala pod nemško okupacijsko območje, med prvimi množično zaprti v nacističnih zaporih v Begunjah. Od tam so bili izseljeni v Srbijo, kjer so številni moški pobegnili k partizanom, večino pa so zaprli v koncentracijska taborišča na območju Srbije, največ v Staro Sajmišče v Beogradu. Tam jih je čakala enaka usoda kot Rome in Jude, ki so jih v Srbiji že na začetku okupacije množično aretirali in načrtno pobijali. Čeprav so sicer nacisti razlikovali Sinte od drugih Romov, so bili oboji žrtve njihove rasne politike. Med njimi tudi slovenski Romi in Sinti.

Ključne besede: Romi, Sinti, nacizem, holokavst, genocid, žrtve.

---

* Marjan Toš, doktor in magister zgodovinskih znanosti, prof. geografije in zgodovine, upokojeni muzejski svetovalec, 2230 Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com – Marjan Toš, PhD in Historical Sciences, Professor of History and Geography, retired Museum Consultant, SI 2230 Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com

Marjan Toš: "Sintegre Holokausto" – the genocide of the Sinti in Gorenjska region.

Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 2–3, pp. 25–48

Before the outbreak of the Second World War, there were 1,107 Roma individuals residing in the Drava region, which was part of Yugoslav Slovenia, alongside approximately 150 Sinti, who were indigenous to Gorenjska. Additionally, there were around 300 itinerant Sinti who were split between Austria and Slovenia. Following the occupation and dismemberment of Slovenia in April 1941, the Sinti in Gorenjska, located within the German occupation zone, were among the first groups to be subjected to mass imprisonment in Nazi facilities in Begunje. Subsequently, they were deported to Serbia, where numerous men managed to escape and join the partisans. However, most were confined in concentration camps in Serbia, predominantly at Staro Sajmište in Belgrade. There, they faced a fate similar to that of the Roma and Jewish populations, who were also subjected to mass arrests and systematic extermination during the initial stages of the occupation. While the Nazis sought to distinguish between Sinti and other Roma, both communities fell victim to the oppressive racial policies implemented during that era, including Slovene Roma and Sinti individuals.

Keywords: Roma, Sinti, Nazism, Holocaust, genocide, victims.

I.

V slovenski kolektivni zavesti je sintska skupnost izenačena z romsko. Gorenjski Sinti so vedno govorili slovensko in svojega jezika niso razkrivali. Vedno so tudi molčali o svoji etnični pripadnosti. Gorenjci so jih kljub temu zaradi njihove temne polti in črnih las imeli oz. dojemali kot »Cigane«. Današnji gorenjski Sinti tako individualno kot tudi kolektivno izražajo voljo in željo, da ostanejo manjšina, da se ohrani njihova etnična identiteta in da se jih obravnava ločeno od Romov. S tem se nekateri romski voditelji nikoli niso strinjali, češ da gre za nepotrebni partikularizem. K temu je treba dodati tudi resne razprave in pomisleke raziskovalcev, ali so Sinti samostojna etnična manjšina ali le romska podskupina?¹ Pripadnik sintske skupnosti in raziskovalec doc. dr. Rinaldo DiRicchardi – Muzga meni, da živi danes v Slovenji še okoli 130 Sintov, ki si želijo doseči ločitev med Romi in Sinti. V mnogih evropskih državah so že prisotne ločnice med tema dvema etničnima skupnostma in tudi slovenski Sinti se nadejajo, da jim bo oblast kljub številčni skromnosti prisluhnila. Zanimivo je, da so s temi prizadevanji začeli šele pred kakšnim desetletjem in pol. Po končani vojni teh vprašanj niso nikoli postavljali in so ostali tiho. Bali so se namreč, da jih ne bi spet zaprli v taborišča, v katerih bi se ponovile grozote in trpljenje, kot so ga doživljali med vojno. Zaradi strahu pred novim preganjanjem in celo getoiziranjem

¹ Pravnik – revija za pravni teorijo in prakso, 0032 – 6976, november 2012. Dr. Rinaldo Di Ricchardi Muzga, Slovenski Sinti, Etnična manjšina ali le romska podskupina?, Ljubljana 2012, 11–12.

so ostali tiho in pomešani med večinskim prebivalstvom.² Na splošno je v domači in tuji literaturi okoli Sintov še vedno prevladujoče mnenje, da so Sinti (tudi Sinta ali Sinte) podskupina Romov in jih je največ v Nemčiji, Franciji, Italiji in v državah srednje Evrope. Nekaj malega jih je tudi v Sloveniji, od nekdanj na Gorenjskem. V nemške dežele so prišli Sinti po letu 1540. Po razpoložljivih podatkih naj bi v državah srednje Evrope danes živelu okoli 200.000 Sintov³. Slovenska raziskovalka romske zgodovine Pavla Štrukelj meni, da so Sinti romska aristokracija. Raziskovalka Vera Klopčič opozarja, da je spomenik žrtvam romskega genocida v Berlinu, ki so ga svečano odprli 2012 v prisotnosti Angele Merkel in številnih politikov, posvečen Romom in Sintom. Združenje *Roma and Sinti* iz Nemčije si je 10 let prizadevalo za tak napis namesto *Zigeuner*. »*Nasprotno pa so mi Sinti na Gorenjskem v Sloveniji rekli, da so raje poimenovani Cigani kot Romi. Sinti živijo tudi v Püšči pri Murski Soboti, največ s priimkom Pestner in lepo sodelujejo z drugimi Romi, so pa res najbolj izobraženi*«⁴. Moderna znanstvena etnološka, sociološka, antropološka in molekularno-biološka dognanja vodijo v teoretske smeri, da lahko med Rome prištevamo izključno samo tiste Rome, ki so iz »matične domovine« Indije Evropo poselili po tako imenovani »balkanski poti«. Danes se med ciganskimi/romskimi skupinami in znanstveniki križajo in zastavljajo nove znanstvene dileme in odkrita vprašanja o (ne)upravičenosti zavračanja klasičnega modela imenovanja Cigan, ker nekatere ciganske skupine v Evropi (Bojari, Valči, Kale, Manuši, Jeniši, Cigani, Giptarji, med njimi tudi Sinti) ne sprejemajo naziva Rom, niti se z Romi ne želijo identificirati. Terenske preliminarne raziskave dajejo kontradiktorne rezultate, ki so s teoretičnimi trditvami v diametralnem nasprotju. Terenske raziskave, kjer avtohtono in tradicionalno prebivajo Romi in Sinti, odkrivajo nova spoznanja. Urad vlade RS za narodne skupnosti Sintov ni priznaval in jih vse do leta 2010 ni niti omenjal, prav tako ne, kje so tradicionalno poseljeni. Sinti so avtohtona etnična manjšina potomcev indijskih potujočih skupin v Evropi, le da izvirajo iz današnjega Pakistana. Slovenski Sinti izhajajo iz nemško-avstrijske sintske veje. Ne priznavajo unificiranja z etnonimom Rom, pač pa sprejemajo tradicionalni naziv Cigani/Sinti. Sinti si desetletja prizadevajo za samostojno, torej ločeno obravnavo svoje etničnosti in zavračajo vsakršne relacije z Romi. Sinti so ostri tudi do države, ki jim ne priznava samostojnega in neodvisnega statusa etničnosti v RS. Slovenski Sinti, tako kot so to že dosegli nemški Sinti, si želijo posebne obravnave identitete etnične skupnosti. Čeprav je etnična

² www.volksgruppenvl.orf.at/slovinci z dne 26. 11. 2013.

³ Sinti srednje Evrope so tesno povezani s skupino Manouche v Franciji in govorijo sintono-manuško različico romščine, kar kaže na močan nemški vpliv.

⁴ Vera Klopčič, pismo z dne 24. 5. 2024. Hrani Marjan Toš.

manjšina slovenskih Sintov številčno majhna, pa majhnost ne bi smela biti razlog nepriznavanja samostojnosti etnične manjšine Sintov. Sintska etnična manjšina jasno izraža voljo, da si ne želi asimilacije tako z romskimi skupnostmi kot tudi s slovensko večinsko populacijo. Romska in sintska etnična manjšina nista univerzalno homogenizirani skupini niti v Sloveniji, kaj šele v Evropi. Znotraj obeh etničnih manjšin (skupin) ne zasledimo kodiranega in poenotenega sistema vrednot, kulture, jezika ali vere. Prav tako je opaziti, da tako slovenske kot evropske indijske nomadske skupine zavračajo asimilacijo v eno samo romsko manjšino. Vse te skupine zavračajo asimilacijo v romsko skupnost, v katere jih silijo države pogodbenice (Slovenija, Avstrija, Nizozemska, Švica ipd.), kjer so Sinti samo pridruženi manjšini Romov in jim, razen v Nemčiji, ni uspelo pridobiti samostojnega statusa sintske manjšine v korelaciji z Romi⁵. Ob tem je treba posebej omeniti, da je strokovne in znanstvene literature o Sintih v Evropi in v Sloveniji izredno malo. Gre za njihovo prezentacijo in spoznanja v kontekstu raziskovanja Romov, med katere so Sinti enostavno potisnjeni. Znanstvenih raziskav, ki bi obsegale zgolj in samo Sinte kot druge in drugačne indijske skupine v Evropi, nimamo oziroma so zelo redke. Za slovenski prostor še posebej. V evropskem merilu (s Slovenijo vred) živijo sintske skupnosti na Nizozemskem, v Avstriji, Švici, Španiji in Finski v skladu s prastarimi kastnimi pravili socialnega, sociološkega in kulturnega načina življenja. Zato so izolirani od Romov v smislu vsakršne interakcije in interkulturene izmenjave z Romi, saj bi to lahko ogrozilo sintsko entiteto in predvsem identiteto⁶. Sinti se zaradi skromne številčnosti v omenjenih državah bojijo asimilacije z romsko skupnostjo in zato razen v Nemčiji sodelovanje z Romi odklanjajo. *»Sinti smo neke vrste izumirajoča skupnost. Na Gorenjskem nas živi le še kakih 120. Par družin je na Jesenicah, nekaj na Potokih, v Radovljici, na Bledu, nekaj v Kranju. Od Romov nas loči kultura, značaj, jezik. Naši Sinti so prišli v Slovenijo prek Nemčije in Avstrije, medtem ko so se Romi usmerili bolj na Balkan«*, ocenjuje Boris Horn z Jesenic, predsednik Društva Sintov Gorenjske in Zveze Sintov Slovenije. Kot pravi, doma z ženo še vedno govorita sintsko; sintsko zna tudi njun sin, mlajša generacija pa jezik žal pozablja. Včasih so se Sinti ukvarjali z lunaparki, a s krizo so propadle tudi njihove obrti. Po Hornovih besedah država v zadnjih dvanajstih letih, odkar imajo Sinti svoje društvo, zanje ni naredila kaj dosti. *»Romi imajo svoje socialne pravice, dobijo stanovanje, na razpisih denar za ohranjanje svoje kulture,«* je kritičen Horn, ki si želi, da bi bili Sinti priznani kot posebna etnična skupnost in da

⁵ <https://ssrn.com.abstarct=218744>; Pravniki – revija za pravni teorijo in prakso, 0032 – 6976, november 2012. Rinaldo Di Racchardi Muzga, Slovenski Sinti, Etnična manjšina ali le romska podskupina?, Ljubljana 2012, 26.

⁶ Ibid., 18.

bi jih država obravnavala ločeno od romske skupnosti. Horn je prepričan, da so Sinti danes (v primerjavi z Romi) zapostavljeni in »pozabljeni« od države⁷. Sinti, ki živijo izključno na Gorenjskem, že vsaj tri desetletja raziskujejo svojo etnično ureditev. Kljub znanstvenim dokazom o svojem izvoru pa pri priznavanju avtonomije etnične skupnosti znova in znova naletijo na »gluha ušesa«. Horn tudi poudarja, da se diskriminiranje in zatiranje najbolj vidi, ko zaprosijo za finančno pomoč. Takrat jih »najvišji« uvrščajo med Sinte, saj so Romi – nasprotno od njih – z zakonom deležni denarne pomoči. Gorenjskim Sintom z majhnimi prispevki pomagajo le jeseniška, radovljiška in blejska občina. Sinti so najbolj aktivni na kulturnem področju. Vsako leto v Begunjah na Gorenjskem pripravijo proslava v spomin vsem žrtvam nacističnega genocida med njihovimi predniki. Pri tej organizaciji jim pomagata radovljiška in jeseniška občina. Že dalj časa si prizadevajo, da bi podobno kot Romi dobili radijsko in TV oddajo na nacionalni RTV⁸.

V Evropi živi med osem in deset milijonov Ciganov⁹. Izhajajo iz Indije ter se delijo na Rome, Sinte ter tri manjša plemena. »Sinti smo neke vrste izumirajoča skupnost. Na Gorenjskem nas živi le še kakih 120. Par družin je na Jesenicah, nekaj na Potokih, v Radovljici, na Bledu, nekaj v Kranju. Od Romov nas loči kultura, značaj, jezik. Naši Sinti so prišli v Slovenijo prek Nemčije in Avstrije, medtem ko so se Romi usmerili bolj na Balkan«¹⁰. Sintov običajno ne poimenujemo »Cigani«, kar številni proučevalci romske zgodovine še vedno delajo z Romi. Sintske jezik združuje Sinte po Nemčiji in Franciji, s katerimi imajo pogosto stike. Septembra leta 2008 so v Radovljici ustanovili Društvo Sintov Gorenjske. Po njihovih podatkih jih je leta 2006 na Gorenjskem živelo nekaj več kot 150; danes jih je le še okoli 130. V društvu so že ob ustanovitvi poudarili, da so Sinti pripadniki etnične skupnosti, ki so na prvi pogled sicer popolnoma podobni Romom, a imajo povsem svoj jezik, svojo kulturo in navade. Le izvor območja (ozemlja današnjega Pakistana) je enak. Med

⁷ Urša Peternel, Sinti, skupnost, ki izginja, Gorenjski Glas, 10. 10. 2013.

⁸ Gorenjski Glas, 9. 3. 2011.

⁹ Beseda »Cigan« se v Evropi uporablja skoraj 900 let. Slovenski Sinti tega termina ne sprejemajo in si želijo posebne obravnave svoje identitete kot samostojne etnične skupnosti. Zato odklanjajo svoje poimenovanje v kontekstu Romi in Sinti ali Sinti in Romi. A nikjer v Evropi nista ti dve skupini potomcev indijskih nomadov ločeni kot samostojni etnični manjšini, poudarja tudi raziskovalec doc. dr. Rinaldo DiRiccardi Muzga. Z raziskovanjem sintske zgodovine in kulture ima veliko težav, saj ga vodstvo Zveze Sintov Slovenije ne akceptira in tudi ne želi tvorno sodelovati v njegovih raziskovalnih projektih. Nasploh je odziv Zvez Sintov za vse tovrstne pobude zelo slab oz. ga praktično ni. Z izjemo redkih medijskih nastopov za regionalni časopis Gorenjski Glas.

¹⁰ Boris Horn, Jesenice, predsednik Društva Sintov Gorenjske in Zveze Sintov Slovenije. »Lahko bi rekli, da Sinti živimo kot Slovenci, da smo se čisto poslovenili in izgubili identiteto. Ali še bolje: zapravili smo jo sami ...«.

večinskim prebivalstvom so bili gorenjski Sinti od nekdaj poznani kot brusarji, organizatorji zabavišnih parkov in vsestranski glasbeniki¹¹.

Sicer pa še danes ne vemo, kako so se imenovale indijske nomadske skupine, ko so se pojavile v Evropi. V arhivskih listinah zasledimo razna imena, ki so jih dajali tedanji prebivalci in takratne oblasti. Ime Rom poznajo vse te podskupine, saj ga zasledimo v vseh evropskih »ciganskih« slovarjih. Rom pomeni človek; v množini ima ta beseda obliko Roma, kar pomeni ljudje. Ime Rom torej pomeni pripadnost ciganskemu rodu; pogosto označuje tudi poročenega moža. Romni pa je ime za cigansko žensko in prav tako za poročeno ženo. Ime Sint, Sinde in Sinte pripada ciganom Nemčije. Ime pomeni naš človek; v množini se glasi Sinti, kar pomeni naši ljudje. Nekateri znanstveniki navajajo, da bi bilo treba iskati besedo Sint ali Sinte v jeziku hindi. Gre namreč za domnevo, da ta beseda pomeni reko Ind (Sindhu) in ljudi, ki prebivajo ob izlivu te reke¹². Ime Cigan je razširjeno v jezikih vseh evropskih narodov. Indijski nomadi v Evropi pa imajo še veliko drugih imen, ki jih različno označujejo kot posebno etnično skupino med evropskimi staroselci. V Španiji na primer so Cales, na Finskem imajo imeni Tataari in Mustalainen, torej črni, saj beseda *musta* pomeni črn. Vladarja Marija Terezija in Jožef II. sta prepovedala uporabljati izraz »Cigani« in izdala zakon, po katerem so morali vpisovati Cigane v krstne in druge knjige z imeni: novi naseljenec, Neu Magyaren, Neu-Castillians, Neu-Bauern ipd¹³. Viri o navzočnosti Sintov na Gorenjskem poročajo, da so na to območje prišli v času Marije Terezije s severa. Zanimive podatke o njihovi navzočnosti ponujajo tudi matične knjige. V Radovljici, na primer, je bil v tamkajšnjo Matično knjigo leta 1876 vpisan otrok Johan, rojen na Brezjah materi Hedviki Reinhard, nezakonski hčerki Terezije Reinhard, beračici iz Kropce. To je bil edini tovrstni vpis v tem župnijskem uradu v 19. stoletju. Leta 1879 je bil vpisan otrok na Jesenicah po imenu Josef in je bil rojen v Koroški Beli samski materi¹⁴. Vpisi v matične knjige v Kranjski Gori so mlajši; leta 1893 je bil rojen otrok Vilibald v Gozdu. Leta 1894 je bil vpisan otrok v Kamni Gorici po imenu Edmund, leta 1914 pa otrok Vilhelm v Zg. Lipnici pod kozolcem materi Elizabeti Reichard, ki je bila v zvezi z Maksom Reinhardom. Ta priimek je bil med gorenjskimi Sinti od vsega začetka njihovega naseljevanja na Gorenjskem dokaj pogost. Leta 1920 je bil rojen Pod skalo v Zg. Lipnici Ludvik očetu Edmundu Reichardu in materi Ani Reichard. Poročena sta bila v Kropci. Podatke o navzočnosti Sintov

¹¹ Tina Porenta, Sinti skozi čas, Gostujoča fotografska razstava, Muzeji Radovljiške občine, v. Etnolog 23 (2013), 389.

¹² Pavla Štrukelj, Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji, Ljubljana 2004, 16.

¹³ Ibid., 17.

¹⁴ Pavla Štrukelj, Romi na Slovenskem, Ljubljana 1980, 54.

na Gorenjskem je mogoče najti tudi v poročnih matičnih knjigah. Leta 1918 na primer sta se poročila črnovojnik avstro-ogrske vojske Aleksander Rajhard (tudi ta fonetična slovenska različica priimka je pogosta) in Elizabeta Rajhard, glasbenica. Ta podatek priča tudi o pojočih Rajhardih, ki so se gibali med Primorsko in Gorenjsko. Elizabeta je bila namreč doma iz Postojne. Sodne listine pa o Sintih govorijo že v 17. stoletju. V 19. stoletju je bila znana skupina Sintov pod imenom Rajhardi. Te družine so že imele stalna prebivališča; moški so bili godbeniki, ženske glasbenice. Večina Sintov je prišla na Gorenjsko iz okolice Judenburga, Beljaka, Celovca in iz obmejnih štajerskih krajev v Avstriji¹⁵. Naseljevali so se v glavnem na območju vzdolž savske doline od Kranjske Gore do Kranja. Najstarejši sintski naselji sta nastali v Kropi in v Kamni Gorici. Konec 19. stoletja so Sinti dobili prvo pristojnost v Kropi, ki jo jim je potrdil župan Luka Hafner. Iz tega časa je ohranjen tudi zapis, da je bil župan boter sintskemu otroku, rojenemu v Judenburgu, a se je družina od tam preselila v Kropo. V Kropi je nastalo najprej občasno bivališče nekaj sintskih družin; pozneje se je oblikoval sintski zaselek na hribu nad krajem. Kroparski prebivalci so ga poimenovali »Na Ciganskem«¹⁶. Med prvimi Sinti, ki so se naselili v Kropi, je bil Rajnhard, godbenik, ki je izjemno dobro igral na gosli. Z igranjem se je preživiljal in po njegovih stopinjah je šel tudi sin. Z glasbo so se v Kropi ukvarjale tudi ženske, sintski godci pa so v glavnem igrali samo na violine. Igrali so na mnogih prireditvah, na katerih so zaslužili dovolj za preživetje. Med zadnjimi kroparskimi sintskimi godbeniki je bil Bogumil Rajnhard, ki je igral na citre in ne na violino. V 19. stoletju so bile sintske družine v večjem številu na območjih Radovljice, Kranjske Gore, Jesenic, Brezij, Kroke, Kamne Gorice, Koroške Bele, Bleda, Zg. Lipnice, Žirovnice, Sp. Dobrave. Ta bivališča so v glavnem ostala vse do danes. Po podatkih za leto 2006 jih je na tem območju živelo 150, leta 2008 130 in leta 2013 še okoli 120¹⁷. V letih 1999/2000 je 20 njihovih rodbin ustanovilo društvo Zveza Sintov Slovenije. Njihov jezik oz. narečje vsebuje precej izvirnih značilnosti in oblik, po čemer se močno loči od drugih romskih narečij v Sloveniji. Sintske družine so večinoma integrirane in največkrat tudi asimilirane v večinsko družbo.

---

¹⁵ Ibid., 56.

¹⁶ Pavla Štrukelj, Sinti, zgodovinski oris, v: Vigenjc, glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 8, Kropa 2008, 111–114.

¹⁷ Največ jih živi na območju Jesenic. Podatkov o njihovem številu po popisu oz. štetju prebivalstva iz leta 1931 Leksikon Dravske banovine iz leta 1937 ne navaja, ker do izida podatki o narodnosti in verski pripadnosti prebivalstva še niso bili uradno objavljeni. Zato v tej publikaciji o Sintih ni ničesar zapisanega. Podatke o njihovi številčnosti je objavil tudi Gorenjski Glas v članku Urše Peternel z naslovom *Na gorenjskem okoli 120 Sintov* z dne 10. 10. 2023. Avtorica je zapisala, da so bili nekoč znani po priimkih Reichard (Rajhard) in da so izumirajoča skupnost. Živijo kot Slovenci, saj so se povsem poslovenili.

Z ustanovitvijo Društva s sedežem na Jesenicah pa so se pojavile težnje po priznanju te skupine kot posebne etnične skupnosti, obravnavane neodvisno od romske skupnosti v Sloveniji. Zveza društev Sintov Slovenije svoje delovanje usmerja predvsem na predstavitve kulturne Sintov v Sloveniji¹⁸. Kljub družbeni integraciji gorenjskih Sintov se je še ohranil njihov materni jezik oz. dialekt, ki je značilen za nemško sintsko skupnost. Novodobnih raziskav o njih je relativno malo; tudi statističnih podatkov v povojnih popisih prebivalstva ne najdemo. Lahko pa domnevamo, da so skriti znotraj Romov, katerih število je glede na opredelitev po narodni (etnični) pripadnosti naraščalo iz desetletja v desetletje. Leta 1961 so jih popisali 158, leta 1971 že 951, leta 1981 1393, leta 1991 kar 2254 in leta 2002 že 3246 Romov na Slovenskem¹⁹. Medtem ko število pripadnikov romske etnične skupnosti raste, po podatkih Zveze Sintov Slovenije njihovo število upada. Celovitejše sociološko- antropološke raziskave te številčno sicer vse bolj skromne etnične skupnosti na Slovenskem so potrebne in verjamem, da bodo raziskovalci z njimi nadaljevali. Poleg teh raziskav pa je treba izdelati tudi poglobljeno zgodovinsko študijo o njihovi navzočnosti na naših tleh. Sploh zato, ker jih med preučevanjem romskega holokavsta najdemo kot pripadnike sintske skupnosti na Gorenjskem, o čemer bo nekoliko več povedanega v nadaljevanju tega prispevka.

II.

Po šestoaprilskem napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941 je bila Dravska banovina, torej jugoslovanska Slovenija, razkosana. Ni namreč mogoče trditi, da so si okupatorji razdelili Slovenijo. Med državami, ki so okupirale Jugoslavijo, ni bilo nobenih konferenc, na katerih bi se dogovarjali o razdelitvi zasedenega ozemlja. Kdo bo dobil kateri kos jugoslovanskega (in slovenskega) ozemlja, je določil Hitler sam in to večinoma že 27. marca 1941, dokončno pa 3. in 12. aprila 1941, ko je v svojem glavnem stanu Mönichkirchen pri Dunajskem Novem mestu izdal »smernice za razdelitev Jugoslavije«. Po Hitlerjevem sklepu je Nemčija v Sloveniji dobila vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in SZ del Prekmurja. Italiji je Hitler prisodil večino Notranjske (njen zahodni del je imela že od leta 1918) in večino Dolenjske ter Ljubljano. Madžarska je po kratkotrajni nemški zasedbi 17. aprila 1941 dobila večino Prekmurja. Del občine Bregana je dobila NDH. Občini Draga in Osilnica na Kočevskem

¹⁸ Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o romski skupnosti Slovenije z dne 10. 7. 2015, arhiv Državnega zbora Republike Slovenije.

¹⁹ Podatki Statističnega urada Republike Slovenije, popisi prebivalstva.

sta bili do okupacije v Savski oz. Hrvaški Banovini in sta ostali v čabarskem okraju, ki ga je italijanski okupator vključil v reško pokrajino.²⁰ Okupatorske meje so se živo zarezale v slovensko narodno telo. Pretrgale so gospodarske, kulturne, človeške in druge vezi med pokrajinami. Zlasti nenaravna je bila meja med Nemčijo in Italijo na Notranjskem in Dolenjskem, ki je Ljubljano odrezala od njenega zaledja na severu²¹. Po zasedbi so nemška, italijanska in madžarska vojska, ki je prišla v Prekmurje 16. aprila 1941, na zasedenih območjih uvedle vojaško upravo. Ta je bila najkrajša na nemškem zasedbenem območju in najdaljša na madžarskem v Prekmurju in Medžimurju. Na večini nemškega zasedbenega območja v Sloveniji je nemška vojaška uprava nehala delovati še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske²². Nemški okupator je zasedenim slovenskim pokrajinam namenil takšen položaj, kot so ga takrat imele Alzacija, Lotaringija in Luxemburg, to je, da jih pripravi na formalnopravno priključitev k Nemčiji. 14. aprila 1941 je bila vzpostavljena civilna uprava v Spodnji Štajerski, 15. aprila v mežiški dolini in na dravograjskem območju ter 30. aprila 1941 na Gorenjskem. Drugače kot na italijanskem zasedenem ozemlju je nemški okupator na Štajerskem in Gorenjskem popolnoma odstranil ves dotedanji jugoslovanski upravni aparat in ga zamenjal s svojim, spremenil upravno-politično razdelitev pokrajine in tudi pri tem upošteval svoje narodnopolitične interese, uničil vse slovenske politične, kulturne, gospodarske, strokovne, cerkvene in druge organizacije, društva in ustanove. Nemške okupacijske oblasti so že v prvih mesecih okupacije internirale v Begunje večje skupine Sintov. »Cigane« so začeli zapirati na podlagi okrožnice, ki jo je 15. maja 1941 vsem žandarmerijskim postajam poslal poveljnik žandarmerije pri šefu civilne uprave za zasedena ozemlja južne Koroške in Kranjske. V okrožnici je ukazal, da naj se vse »Cigane« takoj aretirajo in pošlje v škofove zavode v Šentvidu. Gorenjski Sintovi so bili tako med prvimi osebami, privedenimi v begunjske zapore. 20. maja 1941 – torej na dan, ko so bili v begunjske zaporniške knjige vpisani prvi zaporniki – je Kripo Jesenice aretirala in privedel v Begunje skupino desetih »Ciganov« s priimkom Rajhart, ki so bili vsi mlajši od 20 let. Naslednjega dne, 21. maja 1941, je žandarmerija Kranjska Gora v Begunje privedla štiri »Cigane« s priimkom Rajhart oziroma Reichard. Istega dne je v Begunje prispela skupina osemindesetih »Ciganov«, ki jih je aretirala žandarmerija Jesenice. Tudi ta skupina je v celoti nosila priimek Rajhard oziroma Reichard. Tri dni kasneje, 24. maja 1941, je žandarmerija Črna v Begunje privedla Sinta in Sintinjo s priimkom Mueller ter devet

²⁰ Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945*, Zgodovinski viri, Ljubljana 1997, 7.

²¹ *Ibid.*, 8.

²² *Ibid.*, 6.

Sintov in Sintinj s priimkom Rhoi. 3. junija 1941 je Kripo Celovec pripeljal skupino triintridesetih »Ciganov«, in sicer dve osebi s priimkom Jungvirt, eno osebo s priimkom Rhoi in trideset oseb s priimkom Seger. Približno teden dni kasneje, 16. junija 1941, je Kripo Celovec aretiral še štiri sintske otroke s priimkom Taubman. Žandarmerija Breznica je 26. junija 1941 aretirala in v Begunje privedla štiri sintske osebe s priimkom Ťagar in eno s priimkom Petan. Vse naštete Sinte so iz Begunj transportirali v taborišče Št. Vid nad Ljubljano. Transport je bil izveden v štirih dnevih, od 6. do 9. julija 1941. Večina aretiranih članov sintskih družin Reichard, Taubmann, Rhoi in Müller je v zaporih v Begunjah čakalo na eventualno deportacijo v koncentracijska taborišča Dachau, Auschwitz, Mauthausen, Jasenovac in Campobaso²³.

2.

ZAHL.	VOR- UND ZU-NAMEN	WOHNORT	OCET	ZUSTÄNDIG	BESUCH	WOHNORT STRASSE KORRIG	ERHEBUNGSTELLE	ZEIT	GELAND	DATUM UND WOHNSCHLAFEN (VON GEMEINSCHAFT)	AKTIVITÄT	EFFIZIENZ	ANMERKUNG
17	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
18	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
19	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
20	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
21	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
22	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
23	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
24	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
25	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
26	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
27	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
28	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
29	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
30	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
31	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
32	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
33	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941
34	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941	1941

Slika 1: Zaporniške knjige zapora Begunje 1941–1945 (Gorenjski muzej Kranj).

Ohranjen je popis 107 Sintov na Gorenjskem iz leta 1941 v Begunjah, kjer so bili Sintji zaprti in od tam kasneje odpeljani v Srbijo²⁴. Tam so večino

²³ Vita Zalar, Romi in Sintji na Slovenskem med drugo svetovno vojno, diplomsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, oddelek za zgodovino, Ljubljana 2025, 62.

²⁴ Pavla Štrukelj ocenjuje, da je pred začetkom druge svetovne vojne na Gorenjskem živelo okoli 100 Sintov (prim. Pavla Štrukelj, Romi na Slovenskem, Ljubljana 1980, 61), kar

zaprli v taborišča. Po doslej objavljenih navedbah največ v taborišče Staro Sajmište²⁵.

Slika 2: Ostanke taborišča Staro Sajmište, Beograd (foto Marjan Toš).

.....

skoraj zagotovo ne ustreza resnici, saj nekateri raziskovalci romskega holokavsta navajajo, da naj bi vojna terjala okoli 350 žrtev iz skupnosti Gorenjskih Sintov. Ta podatek pa ne sloni na verodostojnih evidencah in popisih žrtev, zato ni zanesljiv in ga je treba jemati z veliko rezervo. Jože Dežman iz Gorenjskega muzeja navaja seznam 112 imen Sintov.

²⁵ V Starem Sajmištu – nekdanjem beograjskem sejmskem prostoru na levem bregu Save – je bilo od jeseni 1941 do avgusta 1944 nemško koncentracijsko taborišče. Število taboriščnikov zgodovinarji ocenjujejo na 40.000, med njimi pa so bili Srbi, protifašistični Hrvatje, Judi in Romi vključno s slovenskimi Sinti. Okoli četrtina jih je v taborišču umrla. Med umorjenimi je bilo skoraj celotno tedaj v Beogradu bivačče judovsko prebivalstvo.

Ker pa je bilo to taborišče formalno odprto šele oktobra 1941 si dovolim pripomniti, da so bili očitno odpeljani v različna taborišča, tudi v Banjico, kjer so taborišče odprli že 5. julija 1941²⁶. Kakšna je bila usoda gorenjskih »Ciganov« v Srbiji, ni znano. Srbske Cigane so zbirali v taborišču Sajmište v Beogradu. Ker so bili srbski Cigani v taborišče pripeljali decembra 1941 in ker je bilo tam okoli 500 ciganskih žena z otroki, bi težko govorili o gorenjskih Ciganih²⁷.

Nekaterim Sintom je v Srbiji uspelo pobegniti k partizanom. V okupirani Srbiji naj bi bili Cigani poleg Judov »odgovorni za posebna zverinstva in za opravljanje obveščevalne službe«. Sosednja Madžarska, ki je po razkosaњу Jugoslavije aprila 1941 dobila Prekmurje, Medžimurje in večji del Vojvodine, je imela leta 1942 podoben pogled na romsko etnično skupnost kot nacistična Nemčija in tamkajšnja kmetijska zbornica je madžarski vladi predlagala, da naj uspešno reši cigansko vprašanje z dosledno kastracijo Ciganov, saj so ti tako iz higienskega kot rasnega stališča nevarni za madžarski narod, še posebej zaradi mešanja nižjih slojev Madžarov z njimi. Po uradni statistiki naj bi tam živelo okoli 150.000 Ciganov; ta številka ne vključuje mešancev²⁸. Hudi zločini so se nad Romi dogajali tudi v ustaškem uničevalnem taborišču Jasenovac. Danes prevladuje mnenje, da so v Jasenovcu pobili več kot 16.000 romskih žrtev. Leta 2012 so prvič organizirali spominsko slovesnost na te grozote ob spominskem obeležju »Romsko groblje« v vasi Uštica pri Jasenovcu. Mag. Jožek Horvat Muc navaja, da so v taborišču Uštica v Jasenovcu pokončali več kot 16.000 Romov. Ocenjuje, da ne bo mogoče precizno rekonstruirati pobojev in ugotoviti števila pobitih Romov v NDH²⁹. Večina avtorjev naj bi ocenjevala, da jih je bilo med 20.000 in 30.000, raziskovalka Narcisa Lengel Krizman pa v delu Genocid nad Romi: Jasenovac 1942 predvideva, da je v taborišču

²⁶ Koncentracijsko taborišče Banjica pri Beogradu (5. julij 1941–7. september 1944). Taborišče je upravljala Nedićeva Specialna policija pod nadzorom nemškega Gestapa. Od 100.000 taboriščnikov jih je bilo ubitih okrog 80.000. Pripadnike narodnoosvobodilne vojske so streljali v Jajincih, kjer je okupator leta 1943 sežgal okrog 68.000 trupel, in v Jabuki pri Pančevu. Del banjiških taboriščnikov so pomorili v avtomobilih-plinskih celicah.

²⁷ Milan Komac, Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji, v: Zgodovinski časopis, 75/2021, 1–2 (163), 220. Avtor dosledno uporablja izraz »Cigan«, »gorenjski cigani« ... ne govori ločeno o Sintih. Tudi on omenja taborišče Staro Sajmište.

²⁸ Marburger Zeitung, 2. 6. 1942.

²⁹ Jozo Tomasevich, Rat i revolucija, Zagreb 2010, 676. Tomašević je eden redkih raziskovalcev, ki v okviru splošnih pregledov dogajanja v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno obravnava romsko problematiko in opozarja, da so bili nacisti in ustaši odločni, da poleg Judov likvidirajo tudi Rome, a da se ta slikovita in deloma nomadska manjšina samo mimogrede omenja v nemških ali ustaških poročilih in njihovi propagandi.

tragično končalo okoli 8500 Romov³⁰. Ne smemo pozabiti niti na usode in »vojno resničnost« niških Romov v Srbiji. Zaznamovana je z zločinom, preganjanjem in diskriminacijo. Natančno število teh žrtev ni znano; manjkajo tudi sistematizirane ugotovitve o tem. Ali je bilo med žrtvami v Jasenovcu, v Nišu in drugod med Romi tudi kaj Sintov, ne vemo. V vseh dokumentih so za aretirane in zaprte Rome oznake »Z«, nikjer pa ni pripisa ali opombe, da gre za Sinte. Tudi za gorenjske Sinte v Begunjah ni teh dodatnih označb; ločimo jih lahko le na osnovi njihovih značilnih priimkov.

Tudi 79 let po koncu druge svetovne vojne, v kateri je bil holokavst najhujša oblika kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin brez primere, mnogi raziskovalci te tematike poudarjajo, da usoda Romov že med drugo svetovno med vojno ni bila deležna posebnega zanimanja. Zato ne preseneča, da se tudi po končani vojni leta 1945 o Romih in njihovi tragediji sploh ni hotelo nič vedeti. Za genocid nad Judi se je vedelo in se ga je začelo preučevati, genocid nad Romi in Sinti pa je bil desetletja povsem pozabljen. Tudi v Sloveniji so se raziskave o tem začele šele pred dobrima dvema desetletjema in pol.

Slika 3: Spomenik sintskim žrtvam holokavsta v Begunjah (foto Nuša Lešnik).

³⁰ Večina demografov ocenjuje, da je bilo v Jasenovcu okoli 15.000 romskih žrtev.

Za razliko od gorenjskih Sintov, ki so bili v glavnem odpeljani v Srbijo, pa avstrijski Sinti niso imeli te sreče. Nemški okupatorji so jih deportirali v nemška koncentracijska in uničevalna taborišča (predvsem Auschwitz, Dachau in druga), kjer je večina umrla v plinskih celicah in krematorijih. Treba je opozoriti, da so se organizirane deportacije Romov in Sintov med drugo svetovno vojno začele že 16. maja 1940. Sprva v manjšem obsegu, saj je šele avgusta 1941 nemška birokracija začela s sistematičnim poskusom klasificiranja »Ciganov« v rasnem smislu. Takrat je nacistični režim vzpostavil dve osnovni kategoriji, ki sta razlikovali med avtohtonimi in neavtohtonimi »ciganskimi plemeni«. Za avtohtono je veljala skupina, ki se je naselila na območju Nemčije že v 15. stoletju in je zato imela nemško državljanstvo. Poleg te osnovne delitve je nacistični režim začel razlikovati tudi med »čistimi/čistokrvnimi Cigani« in »Cigani mešane krvi«, ki so bili rojeni v mešanih zvezah med »Cigani« in Nemci. Ta klasifikacija je sledila vzorcu, ki so ga oblikovali že Nürnberški zakoni³¹. Pozno leta 1943 so nemške okupacijske sile v Vzhodni Evropi s Himmlerjevo odobritvijo odločile, da je treba nomadske »Cigane« obravnavati z enakimi sredstvi kot Jude, torej jih fizično odstraniti/pobiti. V zadnjem letu vojne so nacistični ideologi začeli »Cigane« dojemati ne zgolj kot nezaželeno družbeno skupino, ampak tudi kot nezaželen rasni element³². A to so bili bolj izdihljaji rasne politike zoper Rome/Sinte, saj je Heinrich Himmler z dekretom z dne 8. decembra 1938 vpeljal obvezno rasno diagnosticiranje vseh »Ciganov«. To rasno diagnozo so postavili na Ritterjevem inštitutu³³, in sicer na podlagi genealoških podatkov in socialnega vrednotenja družinske zgodovine posameznih oseb. Z diagnozo so seznanili tako policijo kot tudi diagnosticirane osebe, ki so se lahko nad rezultati diagnoze pritožile, če so jo lahko z genealoškimi dokumenti izpodbile. Rasna diagnoza je bila podlaga

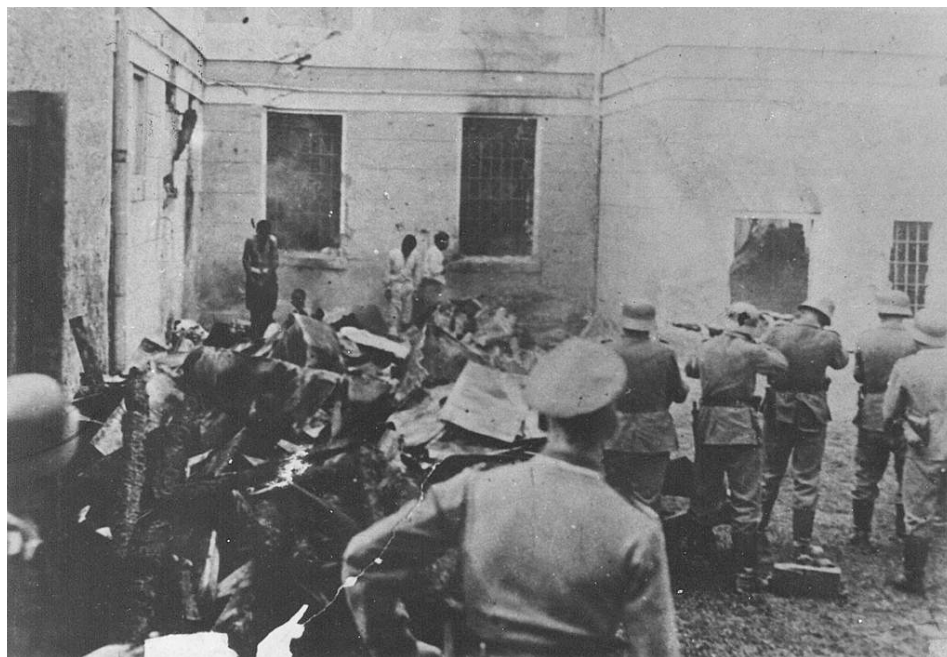
³¹ Nürnberški zakoni so bili antisemitski in rasistični zakoni, ki so bili sprejeti v nacistični Nemčiji 15. septembra 1935 na posebnem zasedanju Reichstaga, sklicanem med letnim nürnberškim zborovanjem nacistične stranke. Nürnberški zakoni, sestavljeni iz zakona o državljanstvu rajha in zakona o zaščiti nemške krvi in nemške časti, so Judom odvzeli temeljne pravice in dostojanstvo. Ti zakoni so kriminalizirali udeležbo Judov v javnem življenju, sodelovanje z nemško kulturo in celo njihovo pravico, da se poročijo z nejudovskimi Nemci. V bistvu so nürnberški zakoni Jude uvrstili med drugorazredne državljane in uzakonili njihovo preganjanje.

³² Heinrich Himmler je decembra 1938 v svojem dekretu o boju proti »ciganski kugi« izrecno napisal, da je najbolj primerna metoda za rešitev »ciganskega problema« obravnavati tega problema z rasnega vidika.

³³ Dr. Robert Ritter (1901–1951), nemški psihiater in zdravnik, znan zlasti po rasnih raziskavah o Romih, s katerimi je skušal podkrepiti nacistično rasno doktrino o manjvrednosti nearijskih ras. Leta 1950 je bil v zvezi z njegovim delovanjem med drugo svetovno vojno sprožen sodni postopek, ki pa je bil domnevno zaradi pomanjkanja dokazov prekinjen. V svetovni literaturi je ocenjen kot »nacistični ekspert za kriminalno biologijo« in za merjenje čistosti ras. Bil je ustanovitelj Inštituta za rasno higieno.

za deportacije »Ciganov« in njim podobnih skupin v Auschwitz. Dokumenti o Ritterjevih rasnih diagnozah so bili po vojni večinoma izgubljeni. Ritter je zapisal, da je zbral vsaj 10.000 rasnih diagnoz. Iz izbranih kopij je razvidno, da je bilo 8. julija 1941 popisanih 2.322 oseb, ki so bile opredeljene kot »Cigani z mešano krvjo«. Do januarja 1945 so naredili 24.411 diagnoz³⁴.

Slika 4: Streljanje zapornikov v Starem Sajmištu (Wikipedija).

Radikalni ukrepi zoper Rome so se nenehno stopnjevali in se razširili na vsa območja okupirane Evrope. Po Himmlerjevem ukazu z dne 16. decembra 1942 so morali biti Romi v nekaj tednih zbrani v koncentracijskem taborišču Auschwitz-Birkenau. Tam so bili žrtve psevdoznanstvenih medicinskih raziskav in poizkusov. Himmlerjev dekret (*Auschwitz-Erlass*) je naročal množične, skupinske deportacije in popolno uničenje etnične manjšine Romov in Sintov. Z nemško natančnostjo so začeli odlok takoj uresničevati in naloge tudi dosledno izpolnili. Romsko (»cigansko«) taborišče Auschwitz-Birkenau je bilo po zdravniških poskusih nad Romi še posebej znano, dokler ga niso v noči iz 2. na 3. avgust 1944 v celoti likvidirali in pomorili še zadnje romske taboriščnike. Po podatkih Muzeja Auschwitz je bilo v tej noči umorjenih

³⁴ Vita Zalar, Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno: Diplomsko delo, FF Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2015, 55–56.

4.200 Romov³⁵. Skupaj je v uničevalnem taborišču Auschwitz-Birkenau umrlo okoli 21.000 Romov /in Sintov/, ki so jih pripeljali iz 14 evropskih držav. Tudi slovenske Rome z Dolenjske.

Za gorenjske Sinte še vedno nimamo natančnih podatkov o žrtvah te etnične skupnosti med nemško okupacijo. Poudarjam, da lahko govorimo zgolj o ocenah števila žrtev, ki naj bi se gibale med 80 in 100 Sintov. Manjkajo nam namreč zlasti evidence iz italijanskih koncentracijskih taborišč. Rinaldo DiRicchardi – Muzga navaja, da je kognitivno dojemanje partikularnih etničnih identitet globoko povezano z zgodovinsko pogojenim prvinskim strahom pred preganjanjem, ki ga je utrpela etnična manjšina Sintov. Na Gorenjskem je bilo med preganjanjem pripadnikov te etnične skupnosti med nemško okupacijo po njegovih navedbah ubitih 400 Sintov v koncentracijskih taboriščih in 350 ustreljenih v narodnoosvobodilnem boju. Na Gorenjsko se jih je vrnilo samo 50. Povojne komunistične oblasti so izgnale etnično skupino Sintov v Kočevski Rog, kjer so ostali do konca Informbiroja³⁶. Če njegove podatke o smrtnih žrtvah Sintov seštejemo, dobimo neverjetno visoko število 750 smrtnih žrtev. To pa nikakor ne ustreza resnici, saj je bilo število pred vojno živečih Sintov na Gorenjskem mnogo manjše, zato je treba te navedbe jemati z veliko rezervo. V bazi podatkov o žrtvah vojne 1941–1946 na Inštitutu za novejšo zgodovino Ljubljani podatkov o sintskih žrtvah holokavsta ne najdemo. »Romov za Gorenjsko v bazi nimamo evidentiranih. Vsega skupaj je žrtev med Romi 207, a jih je večina iz Ljubljanske pokrajine; po nekaj pa iz Prekmurja (5), Spodnje Štajerske (3), Primorske (1) in 5 iz neznanu kje«³⁷. Zgodovinarica Vita Zalar meni, da 350 sintskih žrtev ne ustreza zgodovinski resnici. »Glede ocen števila žrtev genocida med gorenjskimi Sinti pa se strinjam z vami; ne vem, na čem sloni ocena dr. DiRicchardi – Muzge o 350 osebah; razen če navaja podatke na podlagi kolektivnega spomina gorenjske sintske skupnosti,« ocenjuje Vita Zalar³⁸.

³⁵ Danijel Vojak, izjava na spominski prireditvi v Murski Soboti 3. 8. 2022.

³⁶ Rinaldo DiRicchardi Muzga, I Was Born as Sint-Gyps Or Crisis of Using the Ethnonym of Romani, Glasnik Slovenskega etnološkega društva/Bulletin of the Slovene Ethnological Society 28. 11. 2012. DiRicchardi je kot tajnik Zveze Sintov opisal tudi pomen spomenika v počastitev spomina na žrtve Sintov v času nacizma. Spomenik s krogom predstavlja svet, po katerem so se raztresli Sinti, konj v njem pa sredstvo, s katerim so potovali, in je delo kiparke Renate Panič. Granitni podstavek je sintski skupnosti podaril kamnosek Jože Jerič.

³⁷ Pismo dr. Mojce Šorn, INZ, Ljubljana Marjanu Tošu z dne 10. junija 2024. Hrani avtor.

³⁸ Pismo Vite Zalar z dne 26. 7. 2024 Marjanu Tošu. Hrani avtor.

Slika 5: Streljanje taboriščnikov v Jajincih (Wikipedija).

Romi so bili tudi žrtve partizanskih pobojev na območju Ljubljanske pokrajine. Pomor prve skupine sta izvršili dve četi Šercerjevega bataljona 10. maja 1942 v Gabrju pri Mačkovcu, ko sta bili pobiti dve skupini Romov. Prva je štela več kot deset pripadnikov, druga pa skoraj petdeset³⁹. Drugi večji pomor Romov se je zgodil sredi maja 1942 v soteski Iške pri Iški vasi. Na Notranjskem so partizanske enote na osvobojenem ozemlju usmrtilе vsaj 70 Romov. Do tretjega pomora Romov je prišlo konec maja 1942 v bližini Sodražice, kjer so partizani aretirali skupino potujočih Romov med njihovo tradicionalno selitvijo iz kraja v kraj. Pripravili so proces pred partizanskim sodiščem, jih obtožili izdaje v korist italijanskih okupatorjev ter jih nato postrelili. Zadnji večji partizanski pomor Romov se je zgodil pri romskem naselju v bližini Kanižarice pri Črnomlju. Tam so partizani iz Belokranjskega odreda 19. julija 1942 pobili okoli šestdeset Romov iz omenjenega naselja. Zanimiv je pomor

---

³⁹ Pravi pogromi nad Romi so se zgodili maja in junija 1942 nad romskimi družinami na Dolenjskem. Življenje je takrat izgubilo od 150 do 170 Romov. Med temi žrtvami so bili tudi otroci, ki jih niso ustrelili, temveč preprosto treščili ob debela drevesa. Neka očitvidka je povedala, da se je tako jokalo in kričalo, da si človek ne more misliti (prim. Jože Pirjevec, *Partizani*, Ljubljana 2020, 214). Šlo je za partizanski obračun z Romi, ki so jih krivili izdajstva v kontekstu t. i. Vojvodstva na osvobojenem ozemlju 1942. Teh pogromov se spominja tudi Ivan Maček Matija, ki je v spominih zapisal, da omenjeno početje ni bilo sankcionirano; le tu in tam so kakšnega sadista poklicali na odgovornost. Vojvodstvo so sicer kmalu zatrli, niso pa nikoli izbrisali madeža, ki ga je to prizadelo partizanskemu gibanju, in predvsem ne posledic, ki jih je takšno ravnanje pustilo med nesrečnimi Romi.

v soteski Iški Vintgar leta 1942. V romskem sprevodu, ki so ga partizani ponednevi gnali skozi Iško, so bile večinoma ženske in otroci. Neka ženska jim je ušla in se je zatekla v Gornji Ig. Kasneje so jo našli, tam ustrelili in zakopali⁴⁰.

Slika 6: Sintska žena v taborišču (Wikipedija)

Druga svetovna vojna je močno zmanjšala število Romov na področju nekdanje kraljevine Jugoslavije. Povojni čas je tudi Romom na Slovenskem prinesel življenje v novi družbeni stvarnosti. S prehodom v socializem reševanje ciganskega vprašanja seveda ni izginilo. Položaj Romov se namreč ni bistveno spremenil. Podatki iz poročil o njihovem življenju na Slovenskem v prvih dveh desetletjih po vojni strnjeno upodabljajo njihove življenjske navade, kulturo, kriminaliteto ter njihov odnos do okoliških prebivalcev in obratno. Tudi povojna poročila spominjajo na predvojna poročila oblasti Kraljevina Jugoslavije. Beležila so njihovo ekonomsko in kulturno zaostalost, brezdelnost in potepuštvo, konfliktno odnose z okoliškim prebivalstvom, male tatvine ipd. Oblasti so odredile strog nadzor nad domačimi in tujimi Cigani ter lokalne oblasti pozivale, naj si prizadevajo za njihovo stalno naselitev. Vzorci so se

⁴⁰ Brez milosti, Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem (ur. Lovro Šturm), Ljubljana 2000, 69–71.

torej ponavljali. Cigansko vprašanje naj bi bilo moteče za socialistični razvoj. V šestdesetih letih 20. stoletja so oblasti v navodilih o postopanju s Cigani še vedno priznavale, da doslej niso bili enakopravno obravnavani, pa čeprav naj bi imeli tudi Cigani »v naši družbeni ureditvi enake pravice in dolžnosti kot ostali občani⁴¹. Po letu 1948 je začelo število Romov v Sloveniji naraščati, najbolj v okraju Murska Sobota. Je pa zanimivo, da je po podatkih iz leta 1948 na Gorenjskem živelo samo 46 Sintov, 28 v okraju Jesenice in 18 v okraju Kranj. Vodeni so v kategoriji Romi. Ponavljajoči se vzorci, ki jih ponuja govorica povojnih poročil o ciganskem vprašanju oziroma o ciganski nadlogi, spominjajo na predvojna poročila. Cigansko vprašanje naj bi torej »motilo socialistični družbeni razvoj«. Oblasti so v navodilih o postopanju s Cigani priznavale, da doslej niso bili enakopravno obravnavani in da je »treba tudi v odnosih do Ciganov računati s temeljnimi načeli (pravicami in dolžnostmi) naše družbene ureditve, kajti tudi Cigani so občani z enakimi pravicami in dolžnostmi kot vsi ostali. To omenjam zato, ker so bili v preteklosti primeri (verjetno so še sedaj), da so uslužbenci organov za notranje zadeve bolj skrbeli za varstvo in zakonite postopke pri ostalih občanih, medtem ko so Cigane le preganjali in se za njihovo varstvo oziroma zaščito premalo brigali⁴².

Raziskovalec sintske zgodovine doc. dr. Rinaldo DiRicchardi Muzga pogosto opozarja, da so slovenske oblasti po letu 1973 in po prvem romskem kongresu v Londonu 8. aprila 1971 v besednjaku nekritično spremenile izraz »Cigan«, ki ga on kot raziskovalec sintske zgodovine še vedno uporablja⁴³. Izraz »Cigan« je zamenjal izraz Rom, Sinti pa niso nikoli bili Romi in to tudi ne želijo postati. So od njih ločena, posebna etnična skupnost. Do nastanka povojne Jugoslavije leta 1945 se Sinti niso opredeljevali za nobeno narodnost. Spoštovali so oblastni ustroj v domačem okolju, kjer so prebivali, hodili na delo in imeli zagotovljene druge osnovne pravice kot ostali slovenski državljani. Vse do nastanka samostojne Slovenije leta 1991 so kljub asimilaciji občasno še vedno radi uporabljali izraz Cigan. Po letu 1990 so tudi začeli spreminjati priimke nazaj v njihove zgodovinske priimke, poslovenjene po krstnih botrih. Že po letu 1945 so se postopoma skušali znebiti nemških priimkov, ker so jih zaradi njih sprva celo obtoževali za sodelavce okupatorja. Priimek Reichard so zato poslovenili v Rajhard.

---

⁴¹ Andrej Studen, Neprilagojeni in nevarni, podoba in status Ciganov v preteklosti, Ljubljana 2015, 205–206.

⁴² Ibid., 188.

⁴³ Pismo dr. Rinalda DiRichardija Muzge Marjanu Tošu z dne 1. junija 2024.

VIRI

Zaporniška knjiga Begunje 14702/I.

Zaporniška knjiga Begunje 14702/II.

Zaporniška knjiga Begunje 14702/III.

Zaporniške knjige zapora Goričane

Gorenjski Glas, 9. 3. 2011

Gorenjski Glas, 10. 10. 2013

Dnevnik, 12. 12. 2006

Statistični urad Republike Slovenije ; popisi prebivalstva 1961, 1971, 1981, 1991, 2002

Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o romski skupnosti Slovenije z dne 10. 7. 2015, arhiv Državnega zbora Republike Slovenije

Pismo Rinalda DiRicchardija Muzge z dne 1. 6. 2024 in 4. 7. 2024

Pismo Vera Klopčič, 24. 5. 2024

Pismo Vita Zalar z dne 26. 7. 2024

Pismo dr. Mojca Šorn z dne 10. 6. 2024

<https://ssrn.com.abstarct=218744>; Pravniki – revija za pravni teorijo in prakso, 0032 – 6976, november 2012. Rinaldo Di Racchardi Muzga, Slovenski Sinti, Etnična manjšina ali le romska podskupina?

www.volksgruppenv1.orf.at/slovenci/ z dne 26. 11. 2013

LITERATURA

Andrej Studen, Neprilagojeni in nevarni, Podoba in status Ciganov v preteklosti, Ljubljana 2015.

Brez milosti, Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem (ur. Lovro Šturm), Ljubljana 2000.

Tone Ferenc, Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945, Zgodovinski viri, Ljubljana 1997.

Pavla Štrukelj, Sinti, zgodovinski oris, v: Vigenjc, glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 8, Kropa 2008.

Pavla Štrukelj, Romi na Slovenskem, Ljubljana 1980.

Pavla Štrukelj, Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji, Ljubljana 2004.

Jože Pirjevec, Partizani, Ljubljana 2020.

Tina Porenta, Sinti skozi čas, Gostujoča fotografska razstava, Muzeji Radovljiške občine, v. Etnolog 23 (2013).

Leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

Milan Komac, Pobijanje Ciganov med drugo svetovno vojno v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 75/2021, 1–2 (163), Ljubljana 2021.

Rinaldo DiRichardi – Muzga, Tudi Bog je umaknil svoj pogled od Ciganov/Romov, Društvo romski informacijski center Slovenije Auglunipe, Ljubljana 2011.

Romi v gibanju (ur. Marjetka Bedrač), Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Maribor 2013.

Stane Šinkovec, Begunje: Nemška okupacija 1941–1945, Kranj 1995.

Jozo Tomaševich, Rat in revolucija u Jugoslaviji 1941–1945, Zagreb 2015.

Vita Zalar, Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno: Diplomsko delo, FF Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2015.

»SINTEGRE HOLOKAUSTO« – GENOCID GORENJSKIH SINTOV

Povzetek

Podatki o številu romskih (sintskih) medvojnih internirancev in deportirancev so zelo pomanjkljivi, saj so okupacijske oblasti te evidence vodile z različno stopnjo natančnosti in doslednosti. Zato so izredno pomanjkljivi in nepopolni tudi podatki o številu žrtev holokavsta med Romi in Sinti, ki se med posameznimi raziskovalci celo precej razlikujejo. Medtem ko smo z raziskavami romskega genocida že dokaj blizu števila teh žrtev, pa za Sinte tega ne moremo reči. Zanje imamo samo zanesljive sezname deportiranih v Begunjske zapore, saj so nemške okupacijske oblasti na Gorenjskem o tem vodile natančne evidence v zaporniških knjigah. Te so ohranjene in so raziskovalcem na voljo v Gorenjskem muzeju v Kranju.

Po ohranjenih arhivskih podatkih in evidencah lahko z gotovostjo trdimo, da so bili Gorenjski Sinti med prvimi osebami, ki so jih aretirali in zaprli v begunjske zapore. 20. maja 1941 – torej na dan, ko so bili v begunjske zaporniške knjige vpisani prvi zaporniki – je Kripo⁴⁴ Jesenice aretiral in privedel v Begunje skupino desetih »Ciganov« s priimkom Rajhart (Reichard), ki so bili vsi mlajši od 20 let. Zadnja skupina Sintov je bila aretirana in pripeljana v begunjske zapore 26. junija 1941. Vse zaprte Sinte so iz Begunj transportirali v taborišče Št. Vid nad Ljubljano. Transport je bil izveden v štirih dneh, od 6. do 9. julija 1941. Aretirani in zaprti člani sintskih družin Reichard, Taubmann, Rhoi in Müller so v zaporih v Begunjah čakali na morebitne deportacije v nemška koncentracijska taborišča⁴⁵. To pa se ni zgodilo, saj so večino gorenjskih Sintov deportirali v Srbijo.

Kljub velikim naporom raziskovalcev o etnični skupnosti Sintov na Gorenjskem zaradi pomanjkanja uradnih evidenc in popisov še vedno nimamo natančnih podatkov o žrtvah genocida nad to etnično skupnostjo. Na Gorenjsko se jih je po končani vojni leta 1945

⁴⁴ Kriminalpolizei je standardni izraz za kriminalistično policijo v policijskih silah Nemčije, Avstrije in nemško govorečih kantonov Švice. V nacistični Nemčiji je bil Kripo oddelek kriminalistične policije za celoten rajh. Danes v Zvezni republiki Nemčiji večino preiskav opravlja državna policija.

⁴⁵ Vita Zalar, Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno: Diplomsko delo, FF Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2015, 62.

vrnilo samo 50. Vse doslej navedene številke o žrtvah holokavsta med Sinti (350, 100, 80) niso realne in jih je treba obravnavati zelo, zelo previdno ter predvsem začeti s podrobnim raziskovanjem virov, iz katerih naj bi raziskovalci črpali zanesljive in verodostojne podatke. Vsako število žrtev holokavsta gorenjskih Sintov je zato zgolj in še vedno samo ocena.

Gorenjski Sinti niso sodelovali ne z okupatorji in ne s pripadniki slovenskega protikomunističnega tabora, za razliko od posameznih Romov, ki so se priključili slovenskim domobrancem. Sintov tudi ne najdemo med informatorji SS in Gestapa v koncentracijskih taboriščih, kar so počeli nekateri Romi. Ta izdajstva Sinti Romom še danes zamerijo. Preživeli sintski taboriščniki se po vojni podobno kot Judi niso želeli izpostavljati kot žrtve genocida, saj so bile njihove vojne travme in spomini prehudi. Vse do samostojne Slovenije leta 1991 so oblasti Romom in Sintom odrekale pravico do priznanja žrtev holokavsta. Sinti ga imenujejo »*sintegre holokausto*«.

“SINTEGRE HOLOKAUSTO” – THE GENOCIDE OF THE SINTI IN GORENJSKA REGION

Summary

Data concerning the number of Roma (Sinti) who were interred and deported during the inter-war period is notably scarce. The occupying authorities maintained these records with varying levels of accuracy and consistency. As a result, the available data on the Roma and Sinti victims of the Holocaust is extremely inadequate and incomplete, often differing significantly among researchers. While research on the genocide of the Roma is approaching a more accurate count of victims, the same cannot be said for the Sinti. For this group, we possess reliable lists only for those deported to the Begunje prisons, as the German occupation authorities in Gorenjska meticulously documented these in the prison registers. These records have been preserved and can be accessed by researchers at the Gorenjska Museum in Kranj.

Based on the available archival data and records, it is clear that the Sinti of Gorenjska were among the first individuals to be arrested and imprisoned in the Begunje prisons. On 20 May 1941, the date when the first prisoners were recorded in the Begunje prison registers, the Kripo⁴⁶ Jesenice apprehended and transferred a group of ten individuals, all with the surname Rajhart (Reichard), to Begunje. Notably, all members of this group were under the age of 20. The final group of Sinti was arrested and taken to the Begunje prisons on 26 June 1941. Subsequently, all imprisoned Sinti were transported from Begunje to the camp of Št. Vid nad Ljubljano over a four-day period, from 6 to 9 July 1941. The arrested members of the Sinti families Reichard, Taubmann, Rhoi, and Müller were held in the Begunje prisons while awaiting potential deportation to German concentration camps⁴⁷. However, this deportation did not occur, as the majority of the Sinti from Gorenjska were relocated to Serbia, with most being sent to the Staro Sajmište camp in Belgrade.

⁴⁶ Kriminalpolizei is the standard term for criminal police in the police forces of Germany, Austria and the German-speaking cantons of Switzerland. In Nazi Germany, the Kripo was the criminal police department for the entire Reich. Today, in the Federal Republic of Germany, most investigations are carried out by the State Police.

⁴⁷ Vita Zalar, Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno (Roma and Sinti in Slovenia during the Second World War): Diploma thesis, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Ljubljana 2015, 62.

Despite the diligent efforts of researchers studying the Sinti ethnic community in Gorenjska, the absence of official records and censuses means that we still lack precise information regarding the victims of the genocide affecting this community. After the war ended in 1945, only 50 individuals returned to Gorenjska. The various figures previously cited concerning the Sinti victims of the Holocaust—such as 350, 100, or 80—are not reliable and should be approached with significant caution. It is crucial to begin with a thorough investigation of the sources from which researchers derive data to ensure its reliability and credibility. Consequently, any estimate of Holocaust victims among the Sinti of Gorenjska remains just that—an estimate.

The Sinti of Gorenjska refrained from collaborating with the occupiers or with members of the anti-communist faction in Slovenia, in contrast to certain Roma individuals who joined the Slovenian Home Army. The Sinti were also absent among the SS and Gestapo informers in concentration camps, unlike some Roma who did engage in such betrayals, which continue to evoke resentment among the Sinti today. After the war, Sinti survivors, much like their Jewish counterparts, were reluctant to reveal their experiences as victims of genocide due to the profound trauma and painful memories associated with the conflict. Until Slovenia achieved independence in 1991, authorities denied the Roma and Sinti recognition as victims of the Holocaust. The Sinti refer to this persecution as the “sintegre holokausto”.

“SINTEGRE HOLOKAUSTO” – DER VÖLKERMORD AN DEN SINTI VON GORENJSKA

Zusammenfassung

Die Quellenlage zur Zahl der internierten und deportierten Roma (Sinti) in der Zwischenkriegszeit ist äußerst dürftig, da die Besatzungsbehörden die entsprechenden Aufzeichnungen mit unterschiedlicher Genauigkeit und Konsistenz führten. Daher sind auch die Daten über die Zahl der Roma- und Sinti-Opfer des Holocaust von einer hohen Ungenauigkeit und Unvollständigkeit geprägt, sodass es zu erheblichen Abweichungen zwischen den Angaben verschiedener Forscher kommt. Während die Forschung zum Völkermord an den Roma bereits recht genaue Zahlen zu den Opfern liefern kann, ist dies für die Sinti nicht der Fall. Für die Gruppe der Sinti existieren lediglich verlässliche Listen der in die Gefängnisse von Begunje Deportierten, da die deutschen Besatzungsbehörden in Gorenjska detaillierte Aufzeichnungen in den Gefängnisregistern vorgenommen haben. Diese sind erhalten geblieben und stehen den Forschern im Gorenjska-Museum in Kranj zur Verfügung.

Aufgrund der überlieferten Archivdaten und Aufzeichnungen kann mit Sicherheit davon ausgegangen werden, dass die Sinti von Gorenjska zu den ersten Personen gehörten, die in den Gefängnissen von Begunje verhaftet und inhaftiert wurden: Am 20. Mai 1941 – dem Tag, an dem die ersten Häftlinge in die Gefängnisbücher von Begunje eingetragen wurden – verhaftete die Kripo⁴⁸ Jesenice eine Gruppe von zehn „Zigeunern“ mit dem Nachnamen Rajhart (Reichard), die alle unter 20 Jahre alt waren, und brachte sie nach

⁴⁸ Kriminalpolizei ist die gängige Bezeichnung für die Kriminalpolizei in Deutschland, Österreich und den deutschsprachigen Kantonen der Schweiz. Im nationalsozialistischen Deutschland war die Kripo die für das gesamte Reich zuständige Kriminalpolizei. Heute werden in der Bundesrepublik Deutschland die meisten Ermittlungen von der Landespolizei durchgeführt.

Begunje. Die letzte Gruppe von Sinti wurde am 26. Juni 1941 verhaftet und in die Gefängnisse von Begunje gebracht. Alle inhaftierten Sinti wurden von Begunje in das Lager Št. Vid nad Ljubljano transportiert. Der Transport dauerte vier Tage, vom 6. bis 9. Juli 1941. Die verhafteten und inhaftierten Angehörigen der Sinti-Familien Reichard, Taubmann, Rhoi und Müller wurden in den Gefängnissen in Begunje in Erwartung einer möglichen Deportation in deutsche Konzentrationslager⁴⁹ festgehalten, was jedoch nicht geschah, da die meisten Sinti von Gorenjska nach Serbien deportiert wurden. Die meisten wurden in das Lager Staro Sajmište in Belgrad gebracht.

Obgleich die Forschungstätigkeiten hinsichtlich der ethnischen Gemeinschaft der Sinti in Gorenjska durchaus bemerkenswerte Ergebnisse hervorgebracht haben, sind aufgrund der Nicht-Verfügbarkeit offizieller Aufzeichnungen und Volkszählungen präzise Angaben zu den Opfern des Völkermords an dieser ethnischen Gemeinschaft nach wie vor nicht möglich. Lediglich 50 Personen kehrten nach Kriegsende im Jahr 1945 in die Region Gorenjska zurück. Die bisherigen Angaben zu den Opfern des Holocaust an den Sinti (350, 100, 80) sind mit großer Vorsicht zu betrachten. Eine detaillierte Untersuchung der Quellen, aus denen die Forscher ihre Daten beziehen, ist unerlässlich, um zuverlässige und glaubwürdige Informationen zu gewinnen. Jede Angabe zu den Opfern des Holocaust an den Sinti von Gorenjska ist daher lediglich nur eine Schätzung und bleibt auch nur eine Schätzung.

Die Sinti von Gorenjska kollaborierten weder mit den Besatzern noch mit den Anhängern des slowenischen antikommunistischen Lagers, im Gegensatz zu einigen Roma, die sich der slowenischen Heimatarmee anschlossen. Auch unter den SS- und Gestapo-Spitzeln in den Konzentrationslagern sind keine Sinti zu finden, wie es einige Roma waren. Dieser Verrat wird von den Sinti bis heute übelgenommen. Nach dem Krieg wollten sich die überlebenden Sinti ebenso wie die Juden nicht als Opfer des Völkermords zu erkennen geben, da das Trauma und die Erinnerungen an den Krieg zu stark waren. Bis zur Unabhängigkeit Sloweniens im Jahr 1991 verweigerten die Behörden den Roma und Sinti das Recht, als Opfer des Holocausts anerkannt zu werden. Die Sinti nennen dies den „sintegre holokausto“.

---

⁴⁹ Vita Zalar, *Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno (Roma und Sinti in Slowenien während des Zweiten Weltkriegs): Diplomarbeit*, Philosophische Fakultät, Universität Ljubljana, Ljubljana 2015, 62.